

Mink Júlia

A VALLÁSSZABADSÁG A VÉLT KÖZÉRDEK OLTÁRÁN

A MAGYAR KERESZTÉNY MENNONITA EGYHÁZ KONTRA
MAGYARORSZÁG ÜGY¹

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban Bíróság, EJEB) héttagú kamarája 2014. április 8-án 5:2 arányban elmarasztaló ítéletet hozott Magyarországra nézve 17, egyházi státuszát a *lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról* szóló 2011. évi CCVI. törvény alapján (Ehtv.), 2012. január 1-jén illetve 2012. március 1-jén elvesztő vallási felekezet egyesített panaszai tárgyában.² A Bíróság, nem meglepő módon, arra a következtetésre jutott, hogy a magyar állam a kérelmezők vonatkozásában megsértette az egyezményben biztosított egyesülési jogot (11. cikk) a vallásszabadsághoz való joggal (9. cikk) összefüggésben.

Az ítélet jelenleg nem végleges: „kivételes esetekben” van lehetőség annak felülvizsgálatát kérni a Nagykamarától. A testület azonban nem köteles befogadni a kérelmet, csak akkor foglalkozik vele, ha az ügy az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE), vagy annak jegyzőkönyvei „értelmezését vagy alkalmazását érintő lényeges kérdést, vagy egy egyébként általános jelentőségű lényeges kérdést vet fel”.³ Erre egy olyan ítélet esetében, mint ez, amely az EJEB joggyakorlatában új, vitatott elemet alig tartalmaz, nem sok esély van,⁴ így egy ilyen kérelem benyújtása a magyar kormány részéről legfeljebb a további, rosszhiszemű időhúzást szolgálhatja.⁵

A Bíróság összességében jutott arra a következtetésre, hogy a hatóságok intézkedései a kérelmezők vonatkozásában nem feleltek meg sem a „nyomás társadalmi szükséglet”, sem pedig a semlegesség követelményének, méghozzá azáltal, „hogy a kérelmezőket teljes mértékben megfosztották egyházi státuszuktól kevésbé szigorú intézkedések igénybevétele helyett azzal, hogy egy politika által befolyásolt újra nyilvántartásba vételi eljárást vezettek be, amelynek indokoltsága önmagában is kétségeket ébreszt, és végül azáltal, hogy a kérelmezők a bevett egyházakhoz képest eltérő bánásmódban részesültek, nemcsak az [oktatási, szociális és egyéb területeken történő] együttműködés terén, hanem a hitélet célját szolgáló juttatásokat illetően is.”⁶

Bár úgy tűnhet, hogy a jogsérelmet „csak” a fenti intézkedések kumulatív, összeadó hatásából véli

megállapíthatónak a Bíróság, véleményem szerint ez nincs így. Nem arról van szó, hogy ezen intézkedések egyes elemei önmagukban nem alapozhatták volna meg a jogsérelmet. Különösen igaz ez a „politika által befolyásolt új nyilvántartásba vételi eljárás” esetében, amely „önmagában” is komoly kétségeket ébresztett a Bíróságban. Egyrészt, ha magát az ügyet, illetve a Bíróság később kifejtett érvelését közelebbről megvizsgáljuk, látható, hogy ezek az elemek ebben a konkrét esetben valójában elválaszthatatlanul összekapcsolódnak, jórészt egyik a másikból következik. Jó eséllyel egyszerűen nem lett volna lehetőség arra, hogy a kérelmezőket megfoszassák egyházi státuszuktól, ha a döntés a független és pártatlan bíróságok hatáskörében marad, és státuszuk felülvizsgálata a tisztességes eljárás követelményének, valamint a jogorvoslathoz való jognak a tiszteletben tartásával zajlik. Másrészt, egészen más szempontok vezérelték volna a Bíróságot ítéletének meghozatalakor, ha a magyar szabályozás nem egy olyan, történelmi-alkotmányos hagyományokkal nem igazolható, két-szintű elismerési rendszert intézményesít, amely – az egyik csoportnak, jelesül a „bevett egyházaknak” jelentős privilégiumokat biztosítva – eleve magában hordozza a hátrányos megkülönböztetés kockázatát, és ami emiatt különös szigorúsággal vizsgálandó meg.

Az ítélethez Spano bíró különvéleményt csatolt, melyhez Raimondi bíró is csatlakozott. A testületnek ez a két tagja alapvetően azt kifogásolta, hogy a felmerülő jogkérdéseket az EJEB nem a 14. cikkel összefüggésben vizsgálta. Való igaz, hogy az EJEB arra az álláspontra helyezkedett, hogy a panaszosok által felvetett egyéb jogok (pl. tisztességes eljáráshoz való jog, diszkrimináció tilalma, tulajdonhoz való jog) sérelmét az egyesülési és vallásszabadsághoz kapcsolódó jog sérelmének megállapításánál veszi „megfelelően” figyelembe, így azt nem szükséges külön értékelnie.⁷ (A Bíróság a jogorvoslathoz való jog érvényesülését a kérelmezők vonatkozásában áttételesen értékelte a kormány hazai jogorvoslati lehetőségek ki nem merítésére alapozott kifogásai elutasításánál.)

Az ítélet – bár megfontolt és alapos – értelemszerűen nem aratott osztatlan sikert idehaza, és értelmezése valószínűleg további polémiák tárgya lesz. Ez nem véletlen, hiszen az EJEB az ítéletben nemcsak számba veszi, hanem pontról pontra meg is cáfolja, el is utasítja a kormányzat eddig képviselt álláspontjának szinte minden elemét. A kormányzat és támogatói máris – mint mindig, ha nemzetközi kritikát kap a magyar szabályozás – „félreértésekről” beszélnek.⁸ Az ítélet azonban világos, és – mint azt látni fogjuk – nem félreérthető. Elhangzott az is, hogy itt valamiféle „fordulatnak” lehetünk tanúi az EJEB korábbi joggyakorlatához képest.⁹ Jelen sorok szerzője erősen kétli, hogy ez így lenne. Az ítélet középpontjában mindvégig az állam vallási kérdésekben tanúsítandó semlegességének kérdése áll, ez pedig korántsem tekinthető újdonságnak.

Az ítélet – bár komoly jogi és erkölcsi győzelem – nem okozott valós megkönnyebbülést az érintettek számára sem. Ennek oka, hogy a panaszosok – okkal – nem látnak egyelőre semmi garanciát a folytatálagosan, azóta is elszenvedett jogszerelem érdemi orvoslására, jelesül arra, hogy valaha is visszakapják egyházi státuszukat (erre ugyanis az ítélet nem kötelezi Magyarországot, nem is teheti), de most még az sem világos, hogy az EJEB által jogosnak talált, ám ténylegesen meg nem ítélt kártérítési igényeiket hogyan tudják érvényesíteni. A jelentős anyagi és erkölcsi kárt elszenvedett vallási közösségek követelésesei ugyanis messze meghaladják az EJEB által „szokásosan” megítélt összegeket, ráadásul komplex tételekből tevődnek össze. A számos szociális és oktatási intézményt fenntartó Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség (MET) által igényelt összeg mintegy másfél milliárd forint, amit valójában az egyház nem a maga számára igényel, az ugyanis az általa fenntartott intézményeknek járó, az egyházi státusz elvesztése miatt meg nem kapott állami juttatásokból tevődik össze. A felek közti megegyezésre a Bíróság hat hónapos határidőt szabott. Kétséges, hogy ez valaha sikerülni fog. Amióta az egyházügyi reformnak keresztelt ámokfutás megkezdődött, egyszer sem ült le érdemben tárgyalni az egyházakkal senki. A küzdelem tehát folytatódik.

Nagyon úgy tűnik, hogy a kormányzat számára az egyházügyi szabályozás messze nem jogi, szakmai kérdés. Ha az lenne, ez a helyzet elő sem állhatott volna. Mégis, tegyünk egy újabb kísérletet arra, hogy az ítélet fényében megvilágítsuk azokat a fon-

tosabb problémákat, amelyek a strasbourgi bíróságot arra késztették, hogy elítélje hazánk vonatkozó szabályozását és gyakorlatát.

AZ ELŐZMÉNYEK: ÁLLANDÓSÁG A VÁLTOZÁSBAN¹⁰

Az Országgyűlés a 2011. évi C. törvénnyel¹¹ mindenféle szakmai egyeztetés, illetve az érintettek bevonása nélkül – az állítólagos „bizniszegyházak” elleni küzdelem jegyében – a lelkiismereti és vallásszabadság, a jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jog súlyos sérelmét felvető, diszkriminatív módon szabályozta újra az egyházak jogállását. Tette mindezt úgy, hogy a törvényjavaslathoz közvetlenül a zárószavazás előtt nyújtottak be érdemi, koncepcionális változtatásokat, melyek többek között azt eredményezték, hogy az egyházi státuszról való döntés a független bíróságoktól az Országgyűléshez került át, amely erről „szabadon”, diszkrecionális jogkörben,

egy tökéletesen szabályozatlan eljárás keretében, kétharmados többséggel lett hivatott dönteni.

Az új szabályozás alapvető jellegzetességei közé tartozott egy kétszintű elismerési, támogatási rendszer bevezetése is. A vallási közösségek, elvben, könnyűszerrel szerezhettek jogalanyiságot, amely azonban a korábban élvezett támogatási, együttműködési formák egyikére sem jogosította

fel őket. Közben az új szabályozás jelentősen szigorította a jelentős privilégiumokkal járó „egyházzá” válás feltételrendszerét is. 2012. január elsejei hatálylaval a korábbi egyházak döntő többsége elvesztette egyházi státuszát,¹² és arra kényszerült, hogy azt vagy az új elismerési eljárásban kérelmezze újra, vagy egyesületté alakuljon át, vagy jogutód nélkül szűnjön meg, az államra hagyva minden vagyonát. Tizennégy, a kormányzati kommunikáció által „történelminek”, vagy tagjai számát tekintve „jelentősnek” minősített egyház azonban mindez alól a törvény erejénél fogva mentesült,¹³ anélkül azonban, hogy kiválasztásuk pontos kritériumai ismertek és jogszabály által rögzítettek lettek volna.

A szabályozás kapcsán sokan fogalmaztak meg kritikákat és fejtették ki álláspontjukat itthon és külföldön egyaránt.¹⁴ Az Európa Tanács Velencei Bizottsága 2012 márciusában rendkívül kritikus állásfoglalást adott ki, amely tulajdonképpen sok szempontból „megelőlegezte” a strasbourgi Bíróság döntését.¹⁵

Számos sérelmet szenvedett egyház fordult több ízben az Alkotmánybírósághoz.¹⁶ Az AB első, 164/2011. (XII. 20.) határozatában megsemmisítette a 2011. évi C. törvényt, méghozzá annak formai, „közjogi érvénytelensége”, vagyis a törvényjavaslat zárószavazást megelőző érdemi módosítása miatt.¹⁷ Egyáltalán nem nyilvánított azonban véleményt a szabályozás emberi jogokat súlyosan sértőnek tartott elemeiről, ami lehetővé tette, hogy az Országgyűlés, még decemberben, koncepcionálisan és lényegét tekintve gyakorlatilag azonos tartalommal fogadja el az „új” egyházügyi törvényt.¹⁸

A régi-új törvény alapján számos panaszos egyházi státusz iránti kérelmét indokolás nélkül utasította el az Országgyűlés 2012 februárjában,¹⁹ annak ellenére, hogy köztük akadt olyan (pl. a MET), mely teljes mértékben megfelelt a jogszabály által előírt szigorúbb feltételeknek is. A beérkezett „kérelmek” szűrését az Országgyűlés *Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága* végezte, melynek elnöke, Lukács Tamás megerősítette, hogy „az egyházi elismerés nem jog” (hanem kegy), és rámutatott arra a nyilvánvaló tényre, hogy az Országgyűlést döntésének meghozatalakor semmi nem kötheti.²⁰

Az AB második döntésében – 6/2013. (III. 1.) AB határozat – kimondta, hogy az egyházi jogállás szorosán összefügg a vallásszabadsághoz való joggal, de egyáltalán nem zárta ki egy kétszintű elismerési rendszer elfogadhatóságát, amennyiben az sem a szabályozás, sem a gyakorlat szintjén nem diszkriminatív, és az egyházi jogállás megszerzését a vallásszabadsághoz való joghoz igazodó, tárgyilagos és ésszerű feltételek alapján, tisztességes eljárásban, jogorvoslati lehetőség mellett biztosítja.²¹ Az AB világossá tette: egy szervezet egyházi jogállása nem minősül az Alaptörvény által védett „szerzett jognak”, vagyis indokolt esetben utólag is felülvizsgálható. Azonban a fent említett követelményeknek a felülvizsgálati eljárásnak is meg kell felelnie.²²

Az Ehtv. rendelkezéseit vizsgálva az AB megállapította ugyanakkor, hogy az egyházi elismerést független, pártatlan bíróságokra bízó korábbi szabályozással szemben, az új regisztrációs eljárás nem áll összhangban az állam és az egyház elválasztásának, az állam semlegességének követelményével. Az AB szerint az Országgyűlés által lefolytatott eljárás egy „többségi elven alapuló, politikai szempontokat (is) érvényesítő”, politikai döntésekhez vezető eljárás”, amely a „jogi mérlegeléssel megítélendő, alapjogi vonatkozású” egyedi ügyek esetében elfogadhatatlan.²³

Összegzésében az AB kimondta, hogy az Ehtv. vonatkozó rendelkezései nem felelnek meg a tisztességes eljáráshoz való jogból és a jogorvoslatihoz való jogból eredő követelményeknek, és ezeken keresztül a vallásszabadsághoz való jog és a hátrányos megkülönböztetés tilalmának sérelmét eredményezik, tehát alaptörvény-ellenesek.²⁴ Ennek megfelelően az AB a panaszos egyházak egyházi jogállását 2012. január elsejére visszamenőleges hatállyal visszaállította. Az AB határozatát azonban a kormány ténylegesen sosem hajtotta végre: az érintett egyházak nem kerültek „vissza” az egyházi nyilvántartásba, továbbra sem jogosultak a többi egyházzal való azonos elbárára, pl. az egyházakat megillető szja-felajánlásokra, illetékkedvezményekre, intézményeik fenntartásához kötődő kiegészítő támogatásra.

A BÍRÓSÁG ÖSSZESEGEBEN JUTOTT ARRA A KÖVETKEZTETÉSE, HOGY A HATÓSÁGOK INTÉZKEDÉSEI A KÉRELMEZŐK VONATKOZÁSÁBAN NEM FELELTEK MEG SEM A „NYOMÓS TÁRSADALMI SZÜKSÉGLET”, SEM PEDIG A SEMLEGESSÉG KÖVETELMÉNYÉNEK.

ra. A MET a második AB döntést követően hiába fordult Balog Zoltán miniszterhez nyilvántartásba vételét kérve, így mindezeketől elesett. Az ezzel kapcsolatos hatósági döntések ellen az egyház keresettel élt és nem egy pert megnyert,²⁵ de egyelőre, érdemben nem változott a helyzet.

Eközben két alkalommal is módosult az Alaptörvény,²⁶ hogy alkotmányos felhatalmazást biztosítson az Országgyűlés által lefolytatandó elismerési eljárásnak. Míg az Alaptörvény negyedik módosítása alapján az Országgyűlés „egyházként” ismerhetett el egyes vallási közösségeket, „amelyekkel az állam a közösségi célok érdekében együttműködik”, az Alaptörvény ötödik módosítása alapján a testület a vallási közösség kérelmére „csak” az állammal történő „együttműködésről” és a bevett egyházak státuszáról dönt, mely szervezeteknek az állam a „közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel” „sajátos jogosultságokat biztosít”.²⁷ A két módosítás közti, szóhasználatbeli „eltérésnek”, alapjogvédelmi szempontból nincsen jelentősége, mindkét megfogalmazás elfogadhatatlan: semmilyen „egyházi” jogállásról nem dönthet az Országgyűlés. Emellett, mivel egyik módosítás sem iktatta ki sem a vallásszabadságra, sem a tisztességes eljárás követelményére, sem a hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó passzusokat, ezek a változtatások az Alaptörvényen belül súlyos inkonzisztenciát is teremtettek, nem először.

Az egyházügyi törvény következő módosítása, bár beépített néhány eljárási garanciát és határidőt, koncepcionálisan a jogszabályt természetesen nem változtatta meg. Így maradt az Országgyűlés általi elismerés, valamint a kétszintű elismerési rendszer, bár a törvény mellékletében felsorolt „bevett egyházak”

valamint „vallási szervezetek” jogállását a szabályozás egyes kérdésekben közelítette. Tovább szigorodtak viszont a bevett egyházzá válás feltételei: immáron a népesség 0,1%-ának meglétét követelve meg.²⁸ Azok az egyházak, melyek egyházi státuszát az Alkotmánybíróság helyreállította, ismételten nem szerepeltek a „bevett egyházak” között, számukra a jogszabály előírta, hogy a vonatkozó rendelkezés hatályba lépésétől (2013. szeptember 1.) számított 30 napos jogvesztő határidőn belül nyújthatják be ismételten „kérelmüket”, és egyúttal a taglétszám meglétét igazoló tagjegyzéket.²⁹

Nyilvánvaló, hogy a strasbourgi bíróság által értékelt egyházi jogszabályozás az elmúlt három évben számos módosításon esett át, ezeket a Bíróság megfelelően rögzíti, át is tekinti az ítélet bevezető részében (valójában az ítélet több mint felét teszi ki az erre vonatkozó összefoglaló). Azt is látni kell azonban, és ez nem került el a Bíróság figyelmét, hogy lényeges elemeiben, éppen a leginkább sérelmezett rendelkezések vonatkozásában, koncepcionálisan, érdemi változtatás nem történt az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatai ellenére sem. Így a Bíróságra maradt annak eldöntése, miképpen értékeli a szerzett jogok, az „egyházi státusz” ily módon történő elvételt, szükséges-e a vallásszabadság jogának sérelméhez az érintettek jogalanyiségének elvesztése vagy elég, ha ily módon megfosztják őket „speciális” egyházi jogállásuktól, elfogadható-e az Országgyűlés által lefolytatandó újra-regisztrációs eljárás, hogyan viszonyul a lényegesen eltérő bánásmódot eredményező kétszintű elismerési, támogatási rendszer létrehozatalához, megvalósításának módjához, az elismerés feltételrendszeréhez.

A KÉRELMEZŐK ÉS A KÉRELMEK ÖSSZEVONÁSA

A Magyar Keresztény Mennonita Egyház kontra Magyarország ügyben hozott elmarasztaló ítélet számos kérelem összevonásának eredményeképpen született, melyet tizenhét Magyarországon tevékenykedő vallási közösség képviselői, lelkészei és tagjai nyújtottak be. Ezek között vannak ismertebb és jórészt ismeretlen közösségek: keresztény kisegyházak, zsidó felekezetek, buddhista közösségek és „ezoterikus” csoportok is. A kérelmezők között az ismertebbek közé tartozik az Iványi Gábor által vezetett, 1981 óta bejegyzett metodista MET és a Magyarországon 1998 óta tevékenykedő Magyar Keresztény Mennonita

Egyház, amelynek lelkésze, Izsák-Bács Jeremiás éhségstrájkot is folytatott Strasbourgban, tiltakozásul az új egyházi szabályozás ellen. Hasonlóképpen számos tiltakozó akcióban vett részt, illetve alkotmányjogi panaszt is nyújtott be a Soós Péter, illetve Görbic Tamás által képviselt *Evangeliumi Szolnoki Gyülekezet Egyház* és a *Budapesti Autonóm Gyülekezet*. A zsidó közösségek részéről megemlíthető a *Szim Salom Egyház* vagy a *Magyar Reform Zsidó Hitközségek Szövetsége Egyház*, a buddhista közösségek közül pedig a *Mantra Magyarországi Buddhista Egyháza*. Kevésbé megfogható az *ANKH Az Örök Élet Egyháza*, mely állítása szerint 5000 éves tradíciót követ és egy „közismert magyar parafenoménhoz” kötődik, vagy az *Árpád Rendjének Jogalapja Tradicionális Egyház*, melynek már elnevezése is rejtély.

A kérelmezők azonban nemcsak felekezeti hovatartozásuk miatt vagy esetleges társadalmi megítélésüket tekintve rendkívül különbözőek, jogállásukat tekintve is azok. Ennek indoka részben az, hogy a kormányzati kommunikációval szemben a törvény mellékletéből kimaradó vallási közösségek átalakulása sem automatikus, sem pedig zökkenőmentes nem volt. A 2011. C. törvény végrehajtási részlet szabályai sosem készültek el, nem lehetett tudni azt sem: mely állami szervhez, pontosan mit tartalmazó kérelmet kellene benyújtaniuk egyházi státuszuk fennmaradása érdekében, ami részükről igen eltérő válaszlépéseket eredményezett. Az egyesületté történő átalakulást pedig a jogszabály által megadott határidőig kérelmezni kellett az illetékes bíróságon, amely sok esetben a vallási közösségek alapszabályának módosítását is igényelte. Erre nem minden, az egész eljárást súlyosan méltánytalannak érző közösség volt hajlandó.

A Strasbourghoz forduló panaszosok közül így volt olyan vallási közösség, mely benyújtott egyházi státusz iránti kérelmet valamilyen formában, volt, amelyik nem. De voltak olyanok is, akik egyesületté történő átalakulásukat sem kérték. 14 vallási közösséget érintett a fent már tárgyalt második AB határozat, a többiek nem. Figyelemre méltó az is, hogy a kérelmezők egy része az „eredeti” Ehtv. alapján sem minősülhetett volna egyháznak (pl. a 20 éves fennállás követelménye miatt), míg az Ehtv. 2013. szeptemberében hatályba léptetett új feltételeinek, igazolhatóan már csak a MET felelt meg (lásd az aránytalanul magas taglétszámra vonatkozó követelményt, melynek a „bevett egyházak” egy jó része sem felelt meg).

A kérelmek összevonásának nyilvánvaló előnye, hogy gyorsabban születhetett meg a strasbourgi ítélet, így azonban a döntés egyáltalán nem tér ki az egyes vallási közösségek közti érdemi különbségekre, és az ebből fakadó további jogsérelmek *egyedi* vizsgálatára. Lényeges ebben a tekintetben az, hogy az EJEB elvetette az egyezményben foglalt jogok esetleges sérelmének a hátrányos megkülönböztetés tilalma alapján történő vizsgálatát. Éppen ez teremtett volna ugyanis lehetőséget arra, hogy megvizsgálja, kimondható-e egyértelműen egyes kérelmezők esetében, hogy az egyházi státusz iránti kérelmüket „diszkrecionális” jogkörében, „szabadon” elutasító országgyűlési határozat mögött valójában nincsenek az EJEE rendszerében elfogadható, ésszerű és objektív indokok.

Más megállapítani, hogy az elismerési eljárás szükségszerűen magában hordozza a diszkrimináció lehetőségét, és feltehetően *jó eséllyel* politikai megfontolások, alkuk tárgyává silányítja az egyházak státuszáról való döntést, és más annak megállapítása, hogy *ténylegesen*, a kérelmezők egyedi tulajdonságait, helyzetét vizsgálva, ez meg is történt, hiszen annak ellenére nem kaptak státuszt, hogy vitán felül megfeleltek a jogszabályban foglalt feltételeknek. Más, nemcsak az érintetteknek nyújtott erkölcsi elégtétel szempontjából, hanem abból a szempontból is, mekkora tér és idő adatik még a szándékos és tekerőző félremagyarázásokra épülő, esetenként valótlanosságokra hivatkozó további kormányzati cselekvésnek illetve kommunikációnak. Egyelőre tág.

A Bíróság – sajnálatos módon – általánosságban mondja ki, hogy „a kérelmező közösségek látszólag nem felelnek meg a jogalkotó által meghatározott együttes követelményeknek, konkrétan a minimális tagszámot és a huzamosabb idejű működést illetően.”³⁰ Ez az állítás konkrétan a MET esetében azonban biztosan nem felel meg a valóságnak. A MET nemcsak bőven rendelkezik a megkívánt húszéves hazai működéssel, hanem immár a miniszter által is elismerten, már 2013 októberében igazolta a megkívánt taglétszám közel duplájának meglétét. Nem szerencsés tehát a kérelmezők ily módon történő „összemosása”, még akkor sem, ha a kérelmek elfogadhatóságának, valamint az egyezmény megsértésének megállapításában mindez nem gátolta meg a Bíróságot.

Nem értek egyet azzal, hogy a felmerült jogsérelmek vizsgálata a vallásszabadsággal összefüggésben értelmezett egyesülési jog alapján szétfeszíti a vallásszabadsághoz való jog kereteit (lásd a különvé-

ményben foglaltak). Lényegében osztom azonban a különvélemény álláspontját annyiban, amennyiben ráirányítja a figyelmet a hátrányos megkülönböztetés tilalmának, valamint a kérelmezők egyedi helyzetének különös, önállóan el nem bíralt jelentőségére az ügyben.³¹

A Bíróság nem vizsgálta meg pontról pontra, nem értékelte a jogszabályban foglalt feltételrendszer elfogadhatóságát sem, pedig ezzel kapcsolatban is komoly kételyek merültek fel. Gondoljunk csak a népesség 0,1%-át előíró taglétszámra, a nemzetbiztonsági kockázat elemzésére vagy az együttműködési készség vizsgálatához kapcsolódó feltételre. Az EJEB csak a megkívánt működés hossza (20 év) kapcsán jegyzi meg, hogy míg az újonnan alakult vallási csoportok esetében ésszerű lehet meghatározott idejű

működés előírása, ez „nemigen indokolt” a rendszerváltást és a hitélet felszabadulását követően létrejött olyan csoportok esetében, amelyek mostanra már „ismertek” az illetékes hatóságok számára, és amelyek épp hogy lecsúsztak a működés hosszára vonatkozó követelménynek való megfelelésről.³²

A Bíróság korábban már a *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ítéletben is leszögezte a húszéves fennállás követelményének elfogadhatatlanságát, és tízéves várakozási időt is csak kivételes körülmények között, a valóban „újonnan alapított és ismeretlen” vallási közösségek esetén vélt esetleg megalapozottnak.³³

Az, hogy a Bíróság *expressis verbis* nem mondta ki a többi vitatott feltétel jelen formában történő alkalmazásának elfogadhatatlanságát, teret nyithat egy olyan kormányzati magatartásnak, mely változtatás nélkül érvényben tartja ezeket. Mindez nyilvánvalóan méltánytalan eredményhez, és további, strasbourgi panaszokhoz vezethet majd az érintett közösségek esetleges további elismerési kérelmei kapcsán, melyeknek tárgya immár a konkrét ügyekben történő konkrét döntés lehet, és egyvalamire biztosan alkalmas lesz: az időhúzásra. Márpedig azt látni kell, hogy az érintett közösségek esetében az idő döntő tényező lehet, akár fennmaradásukat tekintve is.

A HAZAI JOGORVOSLATI LEHETŐSÉGEK KIMERÍTÉSÉNEK KÖTELEZETTSÉGE, ÁLDOZATI STÁTUSZ

A kormány okkal sérelmezte, hogy a panaszosok nem merítették ki a hazai jogorvoslati lehetőségeket. Tény-

leg nem, ugyanis – Európában talán nem példátlan, mégis kirívó módon – valójában nem volt mit. Az Ehtv. nem intézményesített semmilyen rendes jogorvoslati lehetőséget (bírói felülvizsgálatot), sem az egyházi státusz törvény erejénél fogva történő elvétele, sem pedig annak Országgyűlés által történő elutasítása kapcsán.

Kérdés maradhatott az, vajon maga az újra-regisztrációs eljárás vagy a vallási egyesületté alakulás lehetősége tekinthető-e az Egyezmény értelmében „hatékony” jogorvoslati útnak? Az újra-regisztrációs eljárásnak több panaszos „futott” neki, sikertelenül, köztük olyan is, amely megfelelt volna a jogszabályi feltételeknek, mégsem ismerte el az Országgyűlés. Tény és való, hogy volt olyan kérelmező, mely nem folyamodott az Országgyűléshez elismerésért és nem indított népi kezdeményezést sem ennek érdekében. A kormány álláspontja szerint az, hogy az AB „ezen jogorvoslatot alkotmányellenesnek minősítette”³⁴, azonban nem elegendő ahhoz, hogy a kérelmezőket felmentse a jogorvoslati eljárás igénybevételének kötelezettsége alól.

Emellett maradt az éppen 2012. január 1-jétől szűkített alkotmányjogi panasz benyújtásának lehetősége, mellyel 14 panaszos élt is. Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy egy alkotmánybírói eljárás általánosságban, éppen jellege miatt sem tartozik (eddig sem tartozott) feltétlenül azok közé a rendes jogorvoslati lehetőségek közé, melyeket a panaszosoknak ki kell meríteniük mielőtt Strasbourghoz fordulnak. Ennek ellenére a kormány arra hivatkozott, hogy mivel 14 kérelmező sikeres alkotmányjogi panaszt nyújtott be, ezért azon kérelmezők, akik nem nyújtottak be ilyen panaszt, nem merítették ki a hazai jogorvoslati lehetőségeket. Azok a kérelmezők viszont, akik „sikerrel jártak” az AB előtt, nem tekinthetők továbbra is „áldozatnak” az Egyezmény értelmében.³⁵

A Bíróóság egyrészt értékelte az AB eljárásának jellegét, és ennek kapcsán a „sikeres” kérelmezők áldozati státuszát. Megállapította, hogy bár az „AB visszamenőleges hatállyal megsemmisítette” a kifogásolt rendelkezéseket, „*azt a helyzetet hozta létre, hogy a kérelmező közösségek formálisan visszanyerték korábbi egyházi státuszukat. Azonban abból a szempontból, hogy az egyházak adományokat és támogatást kaphassanak, amely döntő fontosságú bármely esetlegesen meglévő társadalmi funkciójuk betöltése szempontjából, panaszuk nem került orvoslásra.*”³⁶ Vagyis a sikeres alkotmányjogi panasz önmagában, megfelelő, végrehajtására irányuló kormányzati intézkedések megtétele nélkül

alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a kérelmezők sérelmét orvosolja. Ebből egyrészt az következik, hogy nem tekinthető kimerítendő, hatékony jogorvoslati lehetőségnek, másrészt az, hogy még a „sikeres” panaszosok sem vesztették el áldozati státuszukat az EJEE alapján.

Megszívlelendő mindez azért is, mert az Alkotmánybíróóság vonatkozó kritikáira válaszul éppen egy alkotmánybírói felülvizsgálati eljárást sikerült intézményesítenie a módosított egyházügyi törvénynek.³⁷ Az országgyűlési elismerési eljárás megőrzése mellett mást nem is lehetett tenni. Nyilvánvaló azonban az, hogy, ameddig az AB határozatok végrehajtása nem garantált – márpedig egyelőre nem az –, ameddig egy minisztérium, vagy más állami szerv, pl. a NAV, az Országgyűlésre mutogatva annak nem tesz eleget, az Országgyűlés pedig fittyet hányva a határozatra, nem tesz semmilyen érdemi lépést, ez az eljárás biztosan nem tekinthető hatékony jogorvoslatnak, csak írott malasztoknak.

Nem hagyható szó nélkül az sem, hogy miközben a kormány az újra-regisztrációs eljárás alap-törvény-ellenességét kimondó, *erga omnes* kötelező AB határozatnak a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítését illetően egyáltalán nem tulajdonít különösebb jelentőséget, cinikus módon fennen hangoztatja az alkotmányjogi panaszok sikerességének fontosságát a kérelmezők áldozati státuszához kapcsolódóan. Többek között ez az a hozzáállás, mely az Alaptörvény többszöri módosításához, AB határozatok végre nem hajtásához vezetett. Nyilvánvaló jelzése annak, hogy az alkotmányos, jogállami kereteknek, a jogvédelemnek, milyen súlyt szán a kétharmados többség. Az EJEB ugyan erről konkrétan még nem formált véleményt, a megfelelő következtetéseket azonban levonta, és le is fogja vonni.

A Bíróóság az új elismerési eljárás kapcsán egyrészt leszögezte, hogy azon kérelmezők vonatkozásában, melyek nem tudták teljesíteni a jogszabályi követelményeket, ez az út nyilvánvalóan hiábavaló lett volna, így nem tekinthető hatékony jogorvoslatnak. Hasonlóképpen vélekedett a vallási egyesületté való átalakulás rögzös útjáról, ami semmiképpen sem vezethetett volna a kérelmezők elveszített státuszának helyreállításához, s mint ilyen, szintén nem számított hatékony jogorvoslatnak.³⁸

Látható, hogy a strasbourgi bíróóság a hatékony jogorvoslati lehetőség meglétének, valamint később az ügy érdemi részének értékelése során semmilyen jelentőséget nem tulajdonított annak, vajon a kérel-

mezők ténylegesen megfeleltek-e a jogszabályban foglalt új követelményrendszernek. Vagyis, az EJEB értelmezésében azon vallási közösségeknek is lehetett keresnivalójuk Strasbourgban, amelyek egyébként az új szabályozás alapján talán nem is minősülének egyháznak, még akkor sem, ha az elbírálás objektív feltételrendszer és értékelés alapján menne végbe. A hatósági döntésekkel szembeni létező és hatékony jogorvoslati lehetőség biztosítása az egyezményben foglalt jogok gyakorlását érintő állami beavatkozások esetén alapkövetelmény, amitől az állam semmiképpen sem tekinthet el. Az EJEE vonatkozásában mindegy, hogy ez a hatósági döntés milyen formában (országgyűlési határozat) jelent meg a hazai jogrendszerben.

Egyedül a független, pártatlan bírói felülvizsgálat képes ugyanis kizárni az állami önkény lehetőségét. Lényeges az is, hogy az új magyar szabályozás nem csak komoly alapjogvédelmi aggályokat vetett fel, hanem „szerzett jogok” súlyos sérelmével is együtt járt. Tette ezt azért, hogy korábban a magyar állam által már nyilvántartásba vett és jogszerűen működő vallási közösségeket fosztott meg egyik napról a másikra egyházi jogállásuktól, úgy, hogy ezzel jelentős érdeksérelmet okozott. Ez a Bíróság értékelésére az ügy teljes folyamán jelentős hatással volt,³⁹ miközben a kormány érvelése végig igyekezett azt itthon és a strasbourgi eljárás során is figyelmen kívül hagyni. Nem véletlen, hiszen máskülönben be kellett volna látni annak az alapkoncepciónak a tarthatatlanságát, hogy már egyházként működő közösségek egyházi jogállása valójában mondvacsinált indokkal, egy tollvonással elvonható, olyan indokolatlanul túlzó feltételrendszer kialakításával, amelynek csak egy töredékük tud megfelelni (ami már önmagában is önkényes), miközben maga az (újra-) elismerési eljárás is tág teret ad a totális önkénynek. Felülvizsgálható ugyan különösen indokolt esetben egy már egyházként működő szervezet jogállása, de azt csak a diszkrimináció tilalmával, valamint a tisztességes eljárás követelményeivel összhangban, jogorvoslati lehetőség biztosításával lehet megtenni.

Egy rendes jogorvoslati útként megnyíló bírói eljárás – elméletileg – képes lehetett volna az egyházi jogállás elvesztéséhez kapcsolódó jogsérelmek és kárigények komplex értékelésére és egyúttal rendezésére is. Az alapvető jogok érintettsége és a szerzett jogok sérelmének ténye jelentősen kitérít a bírói eljárás lehetséges terjedelmét, amelynek ily módon az alapjogvédelmi rendszeren belül kellett volna értékelnie

a hatósági aktusokat. Vagyis a vizsgálat – elméletileg – egyáltalán nem szűkülhetett volna le arra, megfelelnek-e ezek a vallási közösségek az új feltételeknek, hanem kimondhatta volna esetükben – alapjogvédelmi megfontolások miatt – azok ily módon történő alkalmazhatatlanságát, ha másként nem, az Alkotmánybíróság állásfoglalásának kikérésével. Egy országgyűlési elismerési eljárás „felett” megjelenő rendes bírói felülvizsgálat azonban több szempontból is abszurd, és ez is messzemenően alátámasztja: a regisztráció e formája fenntarthatatlan.

Az már más kérdés, hogy *ténylegesen* a hazai bíróságok mennyire képesek vagy hajlandóak ellátni az alapjogvédelemben egyébként betöltendő szerepüket. A MET az egyházi státuszát elutasító országgyűlési határozatot követően, kénytelen-kelletlen

megindított változásbejegyzési eljárás során megfellebbezte a Nyíregyházi Törvényszék változásbejegyzést elrendelő végzését, kérve annak hatályon kívül helyezését, valamint az eljárás felfüggesztése mellett az AB eljárásának kezdeményezését, annak érdekében, hogy az AB állapítsa meg az Ehtv. alaptörvény-ellenességét. A fellebbezést a Debreceni Ítéletábra elutasította, mivel a MET egy olyan végzést támadott meg, amely „maradékalanul” helyt adott saját változásbejegyzési kérelmének, és így nem okozhatott jogsérelmet. Árulkodó azonban az, hogy sem az elsőfokú, sem a másodfokú eljárásban nem sikerült elérni az AB eljárásának kezdeményezését, noha a MET azt folyamatosan kérte.⁴⁰

Az is más kérdés, mihez kezdjünk akkor, ha egy állítólagos jogállamban a kormány nem hajtja végre az AB vonatkozó határozatait, valamint saját bíróságainak ítéleteit, ha azok számára kedvezőtlenek. Ha ez bevett gyakorlattá válik, a panaszosoknak a végén már egyáltalán nem kell akár a hazai bíróságokhoz sem fordulniuk, hiszen amennyiben a meghozott ítéletek végrehajtására nincs esélyük, ez sem minősül majd kimerítendő, hatékony jogorvoslatnak.

A VALLÁSSZABADSÁGHOZ VALÓ JOG TERJEDELME ÉS HATÁRAI

A kormány a kérelmek *ratione materiae* (tárgyi hatályra alapozott) elfogadhatatlanságával, azok nyilvánvaló megalapozatlanságával is érvelt. Állítása szerint, mivel a kérelmezők „egyházi státuszuk” elvesztése ellenére „egyesületként” háborítatlanul tovább

folytathatták vallási tevékenységüket, tehát jogalanyiságuk, jogképességük nem sérült, a vallásszabadsághoz való jog sérelme *per definitionem* nem valósulhatott meg.⁴¹ Az új egyházügyi szabályozás ellenzői tehát valójában „félreértésben vannak” a vallásszabadsághoz való jog lényegét illetően, „hibásan értelmezik” az állam és egyház szétválasztása, illetve a szabad vallásgyakorlás elvét, mivel az „együttes vallásgyakorlás szabadságát tévesen kizárólag az egyházi szervezeti formához” kötik.⁴²

Ez az érvelés tulajdonképpen a témában folytatott paternalisztikusan oktató kormányzati kommunikáció lényegi elemét adta, és mint ilyen, miután nem ment át a Venecei Bizottságon,⁴³ megbukott Strasbourgban is. Nem véletlen, hiszen a vallásszabadsághoz való jog érvényesülésének szűkre szabott megközelítésén, és egyúttal a kérelmek tárgyának szándékos, visszatérő félremagyarázásán alapul. További csúsztatások elkerülése érdekében szeretném leszögezni, valóban lehet itt valami félreértés, de semmiképpen sem azok részéről, akik a szabályozáshoz kritikusan viszonyultak.

Az itt felmerülő kérdéseket legalább három szempontból érdemes megvizsgálni. Egyrészt tisztázandó a *vallásszabadsághoz való jog „közösségi” és „individuális” elemeinek viszonya*, másrészt a *jogalanyiség* kérdése, valamint ehhez kapcsolódóan a *kétszintű elismerési rendszerek értékelésének szempontjai a semlegessége elvének figyelembevételével*.

A VALLÁSSZABADSÁGHOZ VALÓ JOG „KÖZÖSSÉGI” ÉS „INDIVIDUÁLIS” ELEMEINEK VISZONYA

A Bíróság korábbi joggyakorlatából kiolvasható, hogy a vallásszabadsághoz való jog közösségi, a vallási közösségek által létrehozott szerveződések háborítatlan működéséhez kötődő oldala ugyanolyan fontossággal bír, mint az egyéni vallásgyakorlás háborítatlansága. Az EJEb ebben a tekintetben egyrészt – a *Moscow Branch of the Salvation Army kontra Oroszország* ügyre hivatkozva – elvi érveléssel, ismételtül leszögezi, hogy az olyan esetek, melyek egy vallási szervezet státuszának elvételéhez, illetve visszaszerzéséhez kapcsolódó kérdéseket vetnek fel, szorosan kötődnek a vallásszabadsághoz való jog, valamint ehhez kapcsolódóan az egyesülési jog érvényesüléséhez.⁴⁴

A vallásszabadsághoz való jog „közösségi” és „individuális” részjogosítványainak viszonyát illetően a Bíróság ismételtül kinyilvánította: mivel a vallási közösségek hagyományosan és általánosan szervezeti formában működnek, a közösség működésébe, szervezeti rendjébe való önkényes állami beavatkozás

nemcsak az adott közösség szervezeti rendjét érinti, hanem az „aktív tagok vallásszabadsághoz való jogának gyakorlását is”. Ennélfogva, „ha az Egyezmény 9. cikke nem védené a közösség szervezeti felépítését, az egyén vallásszabadsághoz való joga is sérülhetne minden egyéb vonatkozásban”.⁴⁵ Vagyis az egyéni vallásgyakorlás háborítatlansága, tehát a vallásszabadsághoz való jog „individuális elemeinek” érvényesülése elképzelhetetlen, ha annak „közösségi”, egyesülési joghoz kötődő oldala sérül.

Egy adott emberi jog részjogosítványai ugyanis ily módon nem elválaszthatók, vagy szembeállíthatók egymással: amennyiben az egyik részjogosítvány sérül, az mindenképpen megvalósítja az adott jog sérelmét.

A vallásszabadsághoz való jog „közösségi” természetű részjogosítványai jellemzően akkor szenvednek sérelmet, amikor az állam – a semlegesség talajáról ellépve – önkényesen határozza meg a vallási közösségek szervezeti létének kereteit. Elképzelhetetlen tehát az, hogy egy egyházügyi szabályozás – jelesül a magyar – érintetlenül hagyja a vallásszabadság individuális elemeit, miközben súlyosan sérti „közösségi” természetű részjogosítványainak megvalósulását. Nem az van tehát tévedésben, aki az „együttes vallásgyakorlás szabadságát” az „egyházi szervezeti formához” köti, hanem az, aki úgy véli: a vallásszabadsághoz való jog sérelme nélkül önkényesen kufárkodhat egyházi státuszokkal.

A JOGALANYISÁG KÉRDÉSE ÉS A KÉTSZINTŰ ELISMERÉSI RENDSZEREK ELFOGADHATÓSÁGA

A kormányzat, mint láttuk, igyekezett a vallásszabadság közösségi természetű részjogosítványainak érvényesülése kapcsán felmerülő kérdéseket leszűkíteni arra, vajon a kérdéses vallási közösségek jogalanyiséga biztosított maradt-e. Mert ha igen, álláspontja szerint a vallásszabadsághoz való jog, illetve ehhez kapcsolódóan az egyesülési jog sérelme már nem állapítható meg. A Bíróság ezt az érvelést elutasította.

Az EJEB leszögezte, egyrészt, hogy a kérelmek tárgya nem „a kérelmezők jogképessége, hanem a kérelmezőknek a szóban forgó jogosultságokkal rendelkező egyházként történő elismerése”.⁴⁶ Ez azonban – önmagában – korántsem tette ezeket a panaszokat megalapozatlanná, mivel – amint azt az EJEB megállapította – „a kérelmező vallási közösségek autonóm létére és ebből fakadóan közös vallásgyakorlatokra tagadhatatlanul hatással volt az új bejegyzési rendszer”.⁴⁸

A vallásszabadsághoz való jog kollektív gyakorlásához kapcsolódó strasbourg-i ügyek egy része valóban vagy a kérelmezők korábban meglévő jogalanyiségának elvesztését, vagy a jogalanyiség megszerzésének elhúzódtását érintette. Ez azonban – ellentétben azzal, amit a kormány sejtetni vél – nem jelenti azt, hogy a jogalanyiség megszerzésén túl a vallási közösségeknek nem lehetnek jogos igényei az állam által működtetett egyházügyi szabályozás keretein belül a vallásszabadsághoz való jog alapján. Nem jelenti azt sem, hogy a Bíróság korábban csak a jogalanyiség elvesztéséhez kapcsolódó kérdéseket vizsgálta volna.

A *Moscow Branch of the Salvation Army* ügyben a kérelmező áldozati státuszát és jogainak érintettségét a Bíróság a jogalanyiség elvesztését kimondó és a szervezet feloszlását elrendelő végleges bírói döntést (2001. december) megelőző időszakra is megállapította az újra-regisztráció önkényes elutasításától (1999) kezdődően. Tette ezt annak ellenére, hogy végül a szervezetet az orosz AB döntésének (2002. október) következményeképpen ténylegesen nem oszlatták fel, és bekerülhetett a jogi személyiséggel rendelkező szervezetek új nyilvántartásába (jogalanyiséggel tehát „csak” 2001. decembere és 2002. októbere között nem rendelkezett). Mivel azonban a moszkvai ág pusztán nyilvántartásba vétele önmagában nem minősült újra-regisztrációnak az egyházügyi szabályozás vonatkozásában, a Bíróság a szervezet áldozati státuszát azt követően is fenntartotta.⁴⁹ A *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas* ügyben a kérelmezők azt sérelmezték többek között, hogy az osztrák, kétszintű elismerési rendszerben elismerésük vallási közösségként csak az egyházi státusznál kevesebb jogot biztosító formában történhetett meg. A Bíróság helyt adott ennek a panaszoknak is.⁵⁰ Miről is van szó?

A kétszintű elismerési rendszerek nem önmagukban elfogadhatatlanok. Az EJEB ratifikálását megelőző történelmi-alkotmányos hagyományokra építve akár az is megengedhető, hogy egy állam államegyházat tartson fenn. Azonban még az ilyen állam-

egyház támogatása sem veszélyeztetheti az egyenlő elbánás követelményének érvényesítését. Az állami költségvetésből állami egyháznak nyújtott kiegészítő támogatás csak közfeladat ellátásához kapcsolódóan, igazodóan volt elfogadható, amennyiben az „állami egyház alkalmazottai köztisztviselőként” általában véve a lakosság és nemcsak a gyülekezeti tagság érdekében folytatták működésüket.⁵¹ A Bíróság a jelen ügyben megjegyezte azt is, hogy bár az egyházak költségvetési támogatása, az egyházak juttatásai „nem mondanak ellent az Egyezménynek, azok nem lehetnek hátrányosan megkülönböztető jellegűek vagy túlzottak, tehát egyértelműen aránytalanok azzal szemlélve, amit egy adott társadalomban hasonló feladatokért más szervezetek kapnak”.⁵²

Így szigorú elbírálás alá esik, ha a létrehozott kétszintű rendszer, mint a magyar, egyúttal az eltérő státuszt megszerzők között lényeges esélyegyenlőtlenséget is teremt: az elismert „egyházak” számára olyan, számos privilégiummal, pl. adózási, finanszírozási előnyökkel felruházott státuszt létesít, amelyből a többieket kirekeszti. Ekkor nem elegendő, ha

a vallási közösség „egyesületi” formában, jogalanyiséget ily módon szerevezve működhet. A semlegesség elvének tiszteletben tartásával, „tisztes esélyt” kell biztosítani minden vallási közösség számára a privilegizált státusz megszerzésére.⁵³ Ugyanis, amint azt a Bíróság korábban és most is megállapította: a jelentős privilégiumok nagymértékben segítik a vallási közösségeket

céljaik elérésében, hiteleti tevékenységük megvalósításában.⁵⁴

A SEMLEGESSÉG ELVÉNEK ÉS AZ EGYENLŐ ELBÁNÁS KÖVETELMÉNYÉNEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A MAGYAR SZABÁLYOZÁSBAN

A semlegesség követelménye tehát érvényesítendő olyan kétszintű elismerési rendszerek létrehozatalakor és alkalmazásakor is, mint a magyar, mely nem fosztja meg a vallási közösségeket a jogalanyiség megszerzésének lehetőségétől, vagy éppen jogalanyiságtól. Az EJEB gyakorlatában a semlegesség elvének tiszteletben tartása azt jelenti, hogy az egyházügyi szabályozás nem lehet önkényes, nem alapulhat túlzó kritériumokon, hátrányos megkülönböztetésen, és alkalmazása sem lehet diszkriminatív. A semlegesség elve alapján biztosítani kell, hogy a vallási közösségek számára létesített bármely egyházi jog-

állást, ha több fajta létezik, akkor azok mindegyikét, minden közösség egyenlő eséllyel, tisztességes eljárás keretében szerezhesse meg. Ez azt is jelenti – ellentétben azzal, amit a kormányzat állított –, hogy „*ha egy vallási közösség megfelel a jogi követelményeknek, azt megilleti az egyházként való bejegyzés joga*”.⁵⁵

A fentiek alapján a Bíróság megállapította, hogy a magyar hatóságok megsértették a vallási semlegesség követelményét, és azt is, hogy ez a jogsértés több – már ismertetett – tényezőből állt össze, melyek közül a szükségesség és arányosság teszt elbukása, az elismerési eljárás jellege, illetve a vallási közösségek közti indokolatlan különbségek létrehozatala jelentős. Míg az előbbiekről a következő részben külön szólnék, itt ez utóbbi kettőre térnek ki nagyon röviden.

Az új elismerési eljárást, véleményem szerint, a strasbourgi bíróság annak jellege miatt eleve összeegyeztethetetlennek tartja az egyezményvel. Nem is tehet mást. A magyar szabályozás a magyar jogalkotók által is deklaráltan alkalmatlan arra, hogy biztosítsa: ha egy vallási közösség megfelel a jogi követelményeknek, akkor be is jegyezzék „bevett egyházként”. Valójában az egész eljárás másra sem jó, minthogy ennek pont az ellenkezője megvalósulhasson. A Bíróság meg is állapítja, hogy „*a rendszer természeténél fogva figyelmen kívül hagyja a semlegesség követelményét és magában rejti az önkényesség kockázatát*”.⁵⁶ Az, hogy „*a vallási közösségek kénytelenek politikai pártok kegyeit keresni támogató szavazatuk elnyerése érdekében, nem egyeztethető össze azzal a követelménnyel, hogy az állam legyen semleges ezen a téren*”.⁵⁷ Kimondja azt is, hogy valójában a vallási közösségektől „*ésszerűen el sem várható*”, hogy egy „*olyan eljárásnak vessék alá magukat, amely nem garantálja az objektív mérlegelést egy nem politikai szervezet által lefolytatott tisztességes eljárásban*”.⁵⁸ Nehéz a kérdésben ennél egyértelműbb beszédet elképzelni.

A diszkrimináció kockázatát eleve magában hordó országgyűlési eljárás elfogadhatatlanságát erősíti az is, hogy a kétszintű magyar rendszerben a bevett egyházak és a többi vallási közösség jogállása között egész működésüket meghatározó, lényeges különbség van, ami alapvetően befolyásolja, miképpen tudják ezek a közösségek vallási céljaikat megvalósítani. Miből is tevődik össze ez a lényeges eltérés a Bíróság olvasatában?

A Bíróság, bár az előzmények összefoglalásánál utalt rá, végül mégsem értékelt az AB által rögzít-

tett összes (részben már meg is szűnt) különbséget.⁵⁹ Valójában az EJEB-et ebben a kérdésben két terület foglalkoztatta: az állammal való lehetséges együttműködési területeken (lásd nevelési-oktatási, felsőoktatási, egészségügyi, karitatív, szociális, család, gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységek stb.) el-

nyerhető támogatások köre, és még inkább a hitéleti tevékenység céljaira szolgáló előnyök biztosítása (SZJA 1%). Ami az utóbbit illeti, a Bíróság ki is emeli, hogy a státuszukat elvesztők attól – teljesen indokolhatatlan módon – mindenképpen elestek, ami ellentmond a semlegesség követelményének.⁶⁰ Ami pedig az előbbit illeti: csak külön megállapodás esetén kaphatnak támogatást, melynek biztosítása teljes mértékben függ az állam mérlegelésétől, míg a „bevett egyházak” az általuk vagy intézményük által

ellátott közfeladatok után gyakorlatilag alanyi jogon jogosultak támogatásra, ami óriási különbség. Innentől kezdve tulajdonképpen mindegy is volt a Bíróságnak, tarthatnak-e fenn temetőt vagy sem, „szükségtelennek” tartotta ezek vizsgálatát a diszkrimináció tilalmának szempontjából.⁶¹

A Bíróság nem mulasztotta el azt sem észrevételezni, hogy az egyházi státusztól való megfosztás, és azt követően az újra-elismerés megtagadása csak bizonyos felekezetekeket érintett, olyan feltételek mentén, melyek eleve hátrányos helyzetbe hozták a kisebb vagy nemrégiben alapított közösségeket. Ez önmagában ellentmond a semlegesség és pártatlanság követelményének.⁶² A kormánynak egyáltalán nem sikerült Strasbourgban alátámasztani, hogy az Ehtv. mellékletében felsorolt bevett egyházak „teljes mértékben tükrözik a magyar történelmi hagyományokat”, vagy az 1895-ös állapotokat, „figyelmen kívül hagyva” az azt követő történelmi változásokat. Nem beszélve arról: lehetetlen ezek figyelmen kívül hagyása emberi jogvédelmi szempontból. Az EJEB nyilvánvalóan nem osztja az Alaptörvény elvesztett és megtalált szuverenitásra alapozott diszkontinuitási elméletét, és ragaszkodik a realitásokhoz.

Emellett, mint láttuk, még a történelmi hagyományokban gyökeredző elismerési rendszereknek is meg kell felelni az egyenlő elbánás követelményének. Nem önmagában az minősült a vallásszabadsággal összefüggésben értelmezett egyesülési jog sérelmének, mint azt a kormány, valamint a különvélemény sugallja, hogy az állam a „*korábban szabályszerűen nyilvánvántartásba vett és jogi személyiséggel rendelkező vallási szervezeteknek adományozott anyagi juttatás*o-

kat” vont meg,⁶³ hanem az, hogy ezt oly módon tette, ami sérti a semlegesség követelményét.

A szabályozás eredményeképpen a kormány teljesen önkényesen válogathatja meg, mely vallási közösségekkel kíván „együttműködni” a közösségi célok megvalósításában, vagyis, mely vallási közösségek működését fogja költségvetési forrásokkal elősegíteni. Ez elfogadhatatlan. Az EJEB a jelen ügyben megállapította: bár a vallásszabadsághoz való jog nem tartalmazza az állami támogatásokra való jogosultságot, azonban „*azok a támogatások, amelyek különböző vallási közösségeknek – és így közvetve különböző vallásoknak – különféle módon járnak, a legszigorúbb ellenőrzést követelik meg*”.⁶⁴ Az állami hatóságok „kötelesek semlegesek maradni” az állami források elosztása és az előjogok biztosítása során: az „*állam, amikor közcélú feladatainak kihelyezésekor partnert választ a vallási közösségek közül, nem járhat el diszkriminatív módon*”, partnereit „ellenőrizhető kritériumok” (pl. anyagi lehetőségeik) alapján kell megválasztania.⁶⁵ Sem a támogatások odaítélése, sem azok megvonása nem lehet önkényes.⁶⁶

A SZÜKSÉGESSÉG ÉS ARÁNYOSSÁG TESZTJE ÉS A DEMOKRATIKUS LEGITIMÁCIÓ PROBLÉMÁJA

A Bíróság megállapította, hogy a kormányzat által sulykolt „legitim közcél”, közérdek („bizniszgyházak kiszűrése”) eléréséhez alkalmazott jogi eszköz (a kérelmezők megfosztása korábbi egyházi státuszuktól), más, a cél elérésére alkalmas, kevésbé korlátozó intézkedések meghozatala helyett (pl. a ténylegesen visszaélészerűen működő egyházak elleni megfelelő vizsgálat megindítása), nem felelt meg a szükségesség és arányosság tesztjének. Ebben az összefüggésben a Bíróság kimondta: a kormány egyáltalán nem indokolta meg, mi tette szükségessé a kérelmezők státuszának felülvizsgálatát, mire alapozta a kormány társadalmi veszélyességük vélelmét? Valójában a kormány a „kérelmező szervezetek által jelentett valós veszély egyetlen elemét sem mutatta be”, pedig az „*újra nyilvántartásba vételt megkövetelő indokoknak különösen nyomósoknak és kényszerítőnek kellett volna lenniük*”, hiszen a Magyarországon akár évtizedekig jogszerűen működő kérelmezők ellen soha semmilyen hivatalos eljárás nem indult, különösen azon az alapon, hogy törvényellenesen működnek vagy visz-

szárlést követtek volna el.⁶⁷ Ezt súlyosbította, hogy a kérelmező „*vallási csoportok nem kaptak tisztességes lehetőséget arra, hogy az elismerés általuk kívánt szintjét megszerezzék (...), különös tekintettel az eljárás politikai színezetére*”.⁶⁸

Az ítéletből számos következtetés levonható a jövőre nézve. Az EJEB egyértelműen értékeli és elveti a magyar szabályozás koncepcionális, lényegi vonásait az egyezmény alapján. Látványos azonban az, mennyire képtelen volt a magyar kormány érdemi válaszokat adni a konkrét kérelmezők konkrét ügyében alkalmazott, jelentős jogsérelmet okozó hatósági, állami intézkedéseket illetően, mintha azok érdektelenné váltak volna a sulykolt közcél (jelesül az állítólagos „bizniszgyházak” felszámolása) megvalósításának fényében. Márpedig az EJEB sohasem absztrakt módon dönt egy jogszabály egyezményvel való konformitásáról, hanem az egyén, az érintett panaszos jogai vonatkozásában.

Ez – véleményem szerint – egy olyan szemléletbeli különbség, amely éppenséggel azt eredményezi, hogy a homályosan meghatározott közjó érdekében, a széles körű demokratikus legitimációra hivatkozva, habozás nélkül feláldozhatóvá válnak fontos, individuális jogok, mint ahogyan az ebben az esetben is történt. A hatalmon lévők által önkényesen meghatározható „közösségi érdekek” mentén, valamiféle ellenségkép megrajzolásával párhuzamosan történő jogi szabályozás éppen nem az EJE ember jogvédelmi rendszerében működő demokratikus jogállamok, hanem az autoriter berendezkedésű államok sajátja. A „közérdek” ilyen módon történő, individuális jogokat nem mérlegelő előtérbe kerülése az egyén alapvető jogainak szükségszerű sérelméhez vezet, és összeegyeztethetetlen az egyezményvel, amely az emberi jogokat korlátozó intézkedéseket illetően mindenkor a szükségesség és arányosság szigorú tesztjének alkalmazását követeli meg.

A kormányzat érvelése során felmerült, hogy az új egyházügyi szabályozás alapján létrehozott eljárás megkérdőjelezése azért is kétséges, mert azt a demokratikusan megválasztott magyar Országgyűlés kétharmados többséggel hozta meg. A „kétharmados többség”, a „népakarat” érvényesítése, mely a társadalmi támogatottságot lenne hivatott demonstrálni, mint elsőprő érv, nem először merül fel emberi jogvédelmi szempontból kétes, vagy akár elfogadhatatlan szabályozási koncepciók hazai bevezetése kapcsán (lásd hajléktalanokat sújtó szankciók alkot-

mányos megerősítését elősegíteni hivatott „nemzeti konzultáció” ötlete), ezért érdemes erre pár mondat erejéig kitérni.

A kormány súlyos, koncepcionális tévedésben van a nemzetközi emberi jogvédelmi rendszer, de még az alkotmányosság alapvető normáit illetően is, amikor Strasbourgban azzal próbál érvelni, hogy „*még abban az esetben is, ha a sérelmezett 2011. évi egyházügyi törvény beavatkozásnak minősülne, azt az Országgyűlés képviselőinek kétharmados többsége által megszavazott törvény írta elő*”.⁶⁹ Mind a nemzetközi emberi jogvédelmi rendszernek, mind pedig az alkotmányosság alapvető normáinak elsődrendű funkciója ugyanis, hogy védelmet nyújtson a legnagyobb potenciális jogsértő, az állam túlkapásaival szemben, védelmet nyújtson akármilyen nagyarányú „többség zsarnokságával” szemben is, még ha az törvényalkotásban nyilvánul is meg. Ebben a vonatkozásban a nemzetközi emberi jogvédelmi rendszer vagy az alkotmányos szabályozás éppen, hogy az önkényes törvényalkotás áthághatatlan korlátjaként jelenik meg.

Az alkotmány, vagy a nemzetközi emberi jogvédelmi rendszer mint a törvényalkotó kezét is megkötő béklyó, éppen annak a felismerésnek az eredménye, hogy épültek már fel autoriter rendszerek nagy tömegtámogatással „szabadon”, az emberi jogok súlyos és visszafordíthatatlan sérelmét, a demokratikus jogállami keretek teljes összeomlását eredményezve. Elemi érdeke minden politikai közösségnek annak megakadályozása, hogy populista, opportunisták politikai erők ellenségképekkel machinálva, a közhangulatot egyes társadalmi csoportok ellen fordítva, azok kirekesztésével, kismimizésével valósítsák meg politikai céljaikat, alapozhassák meg hatalmukat. Az alkotmányosság, és ezzel párhuzamosan az emberi jogvédelmi normák erodálása pedig éppen ezeknek a folyamatoknak kedvez.

ALKOTMÁNYOS CSAPDA: A FOGLYUL EJTETT ALKOTMÁNY

Az egyházügyi szabályozás Velencei Bizottság által, majd Strasbourgban megfogalmazott kritikája a magyar jogrendszer, alkotmányos jogvédelem súlyos hiányosságaira, diszfunkcionális működésére hívja fel a figyelmet. Amolyan állatorvosi ló, amelyen keresztül bemutatathatók az önkényes és emberi jogokat semmibe vevő kormányzás működési mechanizmusai, kommunikációs stratégiái és következményei is. Látélet, amely semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, és a vallásszabadság szabályozásán túlmutató üzenete van.

Az ítéletből egyértelműen kiderül, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének autentikus értelmezésére egyedül hivatott Bíróság az egyezmény alapján elfogadhatatlannak tartja, hogy az egyházi jogállásról, annak bármely formájáról az Országgyűlés döntsön, márpedig ezt jelenleg maga az Alaptörvény teszi lehetővé. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az Alaptörvény ellentétes a Magyarország által ratifikált nemzetközi egyezményrel, hanem azt is, hogy annak kereteit lassan szétfeszítő, újabb súlyos inkonzisztencia jött létre. Az érintett alapvető jogok biztosítása mellett, Magyarország Alaptörvényben foglalt kötelezettsége a nemzetközi jogi kötelezettségek végrehajtása is, és ennek megfelelően a nemzetközi jogi és hazai normák összhangjának biztosítása.⁷⁰

Nemcsak arról van tehát szó, hogy az ítélet a részes felekre, így Magyarországra nézve kötelező, és annak jóhiszemű végrehajtása nem lehetséges másképpen, mint az érintettek jogi státuszának és jogos kárigényének rendezésével, valamint az Alaptörvény és a vonatkozó jogszabályok módosításával. Ez a helyzet az Alaptörvény jelenlegi rendszerén belül is tartthatatlan. Ennek megoldása elsősorban a jogalkotó köteleessége lenne, de az Alaptörvény jelenleg a kétharmados többség „foglya”.

Nem mellékes az alkotmánybírák történelmi felelőssége sem. A testületnek rég ki kellett volna mondania legalább azon alkotmányos rendelkezések „alkalmazhatatlanságát”, amelyek az Alaptörvény rendszerén belül feloldhatatlan ellentétet eredményeznek, ha már megsemmisíteni nem is tudja (vagy nem kívánja) ezeket. Alkotmányos képtelenség ugyanis egy ilyen, ellentmondásos rendszeren belül konzisztens döntéseket hozni, és ezt most már AB döntések sora támasztja alá.

Az Ehtv. támadható maradt akár az AB előtt az országgyűlési eljárásra adott alkotmányos felhatalmazás ellenére is, akár az alapvető jogok sérelmére történő hivatkozással, akár a strasbourgi döntés alapján (bár az EJEE és az Alaptörvény kollíziójára csak privilegizált kérelmezők hivatkozhatnak). Jó eséllyel az első adandó alkalommal megérkezik majd az alkotmányjogi panasz az érintett felekezettől: elég ehhez egy egyházi státuszt elutasító országgyűlési határozat. Hogyan fogja az AB akkor feloldani ezt az ellentmondást? Akárhogy is dönt: rangsorolnia kell az alkotmányos normák között, és ezt – véleményem szerint – semmiképpen sem teheti meg a nemzetközi jogi normákkal megtámogatott alapvető jogokat biztosító rendelkezések alkalmazásának megtagadásával, míg az ezeket sértőket ki kell iktatnia a rendszerből.

Segítségül hívva azt, hogy nemzetközi jogi kötelezettségeink „felülírják” akár az azzal ellentétes al-

kormányos normákat is, ki kellene mondania a hazai jogrendszerbe már inkorporált EJEE sajátos „alkotmányos”, vagy inkább „alkotmány feletti” státuszát, elsőbbségét, az EJEE-hez kötődő, alapvető jogokat biztosító alkotmányos normák érinthetlenségét. Még az olyan, „formálisan dualista államok”, mint Belgium vagy az olyan államok, mint Ausztria, amelyek általánosságban tagadják a szerződésekből fakadó kötelezettségek közvetlen hatályát, „*az egyezményben foglalt jogoknak alkotmányos, vagy kvázi alkotmányos státuszt biztosítanak, valódi alkalmazhatósággal*”.⁷¹ Ez megkönnyíthetné az EJEE tényleges alkalmazását a rendes bíróságok számára, és gátat szabhatna a magyar alkotmányosság további eróziójának is. Sajnos valószínű, hogy az Alkotmánybíróság jelen összetételében nem lesz hajlandó erre.

JEGYZETEK

- 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 és 56581/12 számú kérelmek, aAz EJEB 2014. április 8-i ítélete. Magyar fordításban elérhető: <https://sites.google.com/site/vallasszabadsagot/aktualitasok/astrasbourgibirosagitelemagymagyarhelyen>
- Az EJEB a kilenc panasz egyikét, a londoni székhelyű, European Union for Progressive Judaism (A Progresszív Judaizmus Európai Szövetsége) vallási közösség által benyújtott 41463/12 sz. kérelmet egyhangúlag, személyi hatályra alapozva (*ratione personae*) elfogadhatatlannak minősítette.
- Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény* (1950. november 4.), CETS 005, Kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény.
- EJEE, 43. cikk (1)–(2) bek.
- A kézirat lezárását követően a magyar kormány benyújtotta a felülvizsgálati kérelmet, amit az EJEB 2014. szeptember 9-én elutasított, így a döntés jogerőre emelkedett. [A szerk.]
115. pont.
- 116–123. pontok. Annak vizsgálatát pedig, hogy a kérdéses jogszabály „mint olyan” ellen „általánosságban” nem lehetett panasszal élni, elutasította (124. pont).
- RÉTVÁRI: A kormány még tanulmányozza a strasbourgi ítéletet. Elérhető: <http://www.hirado.hu/2014/04/09/br-retvari-a-kormany-meg-tanulmányozza-a-strasbourgi-iteletet/>. Lásd még SCHANDA Balázs: Romboló bírói aktivizmus vagy a vallásszabadság győzelme? Néhány megjegyzés a Magyar Keresztény Mennonita Egyház és Mások v. Magyarország ügyben 2014. április 8-án hozott ítélethez. *Pázmány Law Working Papers*, 2014/7. Elérhető: http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2014/2014-07_Schanda.pdf.
- SCHANDA 8. vj.
- Az alábbi összefoglaló a MET számára, a szerző által készített *Kísérőlevél*-ben foglaltakon alapul, amelyet az egyház csatolt az egyházhhoz fűződő kapcsolat megerősítésére irányuló 2013. szeptemberi felhívásához. Elérhető: <https://sites.google.com/site/vallasszabadsagot/aktualitasok/amagyarorszagievangeliumentestverkoezoessegfelhivasaazegyhazi-zfuzodokapcsolatmegerositesere>.
- A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. tv. Kihirdetve: 2011. VII. 19.
- Kivéve azokat, akik korábban elismerés iránti kérelmet nyújtottak be, az ő sorsukról 2012. február végén döntött az Országgyűlés.
- Magyar Katolikus Egyház, Magyarországi Református Egyház, Magyarországi Evangélikus Egyház, Zsidó vallásfelekezetek: Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Status quo Ante), Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség, Ortodox Egyház: Budai Szerb Ortodox Egyházmegye, Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus, Magyarországi Ortodox Exarchátus, Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház, Magyarországi Román Ortodox Egyházmegye, Orosz Ortodox Egyház Magyar Egyházmegyéje (Moszkvai Patriarchátus), Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, Magyarországi Baptista Egyház, HIT Gyülekezete.
- Lásd pl. UITZ Renáta: Lessons on Access to Legal Entity Status for Religious Communities for Europe: Hungary’s New Religion Law Faces Repeated Challenges, *Religion & Human Rights*, 2013/1, 43–63.; H. David BAER: *Testimony Concerning the Condition of Religious Freedom in Hungary, submitted to the U.S. Commission on Security and Cooperation in Europe (the Helsinki Commission)* Texas Lutheran University, March 18, 2013; MINK András – RÉVÉSZ Sándor: Vékony jég... – Beszélgetés Gábor Györggyel és Hack Péterrel az egyházi törvény kiállításba helyezett módosításáról, *Beszélő*, 2011/5, 4–10. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/vekony-jeg;> „... megtalálni a lehető legsemlegesebb jogi keretet, amely elfogadja a vallási közösségek különbségeit” W. Cole Durham Jr.-ral, a Brigham Young University jogi karának professzorával Uitz Renáta beszélget, *Fundamentum*, Vallásszabadság? 2011/3, 1.; SZATHMÁRY Béla: Az új egyházügyi törvény alkotmányossági kérdései. Elérhető: <http://srta.tirek.hu/data/attachments/2011/09/25M%C3%A1th%C3%A9sz.pdf>.

15. Európai Bizottság Joggal a Demokráciáért (Velencei Bizottság): *Vélemény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvényről*, 664/2012, Strasbourg, 2012. március 19. CDL-AD (2012) 004. Elérhető: <https://sites.google.com/site/vallasszabadsagot/anyagok-dokumentumok-jogszabalyok/az-uj-egyhazi-szabalyozasrol/avelenceibizottsagjelentese2012marcius9>
16. Lásd pl. a MET, a Budapesti Autonóm Gyülekezet, az Aratás Teljes Evangéliumi Egyház, valamint más magánszemélyek által közösen, 2011. november 28-án benyújtott alkotmányjogi panaszt, amely elérhető: <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnx2YWxsYXNzemFiYWWRzYWdvdHxneDoyY2M1ZGY4NGY4NDFmYjhj>, vagy a MET által, a 2011. évi CCVI. törvény ellen, 2011. december 31-én benyújtott alkotmányjogi panaszt, amely elérhető: <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnx2YWxsYXNzemFiYWWRzYWdvdHxneDoyMTgxMzk0MTVhYTY5ZDcw>.
17. 164/2011. (XII. 20.) AB határozat.
18. 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. (Ehtv.) Kihirdetve: 2011. XII. 31.
19. 8/2012. (II. 29.) OGY határozat egyházkénti elismerés elutasításáról. Elfogadás napja: 2012. február 27.
20. A magyar Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi, civil és vallásügyi bizottsága megbeszéléseinek Jegyzőkönyve, 2012. február 10., VÁRI György: A hit kegyeket mozgat, *Magyar Narancs*, 2012/8. (02. 23.). Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/belpol/a-hit-kegyeket-mozgat-78862>.
21. 6/2013. (III. 1.) AB határozat, ABH 2013.7. 334–381., 147. §, 155–156. §.
22. 6/2013. (III. 1.) AB határozat, ABH 2013.7. 334–381., 181. §.
23. 6/2013. (II. 26.) AB határozat, 205. §.
24. 6/2013. (II. 26.) AB határozat, 212. §.
25. Lásd Budapest Környéki Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság, *MET kontra Magyar Államkincstár* (normatív támogatás) ügy, 2014. február 20. napján hozott 9.K.28.656/2013/3. sz. ítélete, Budapest Környéki Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság, *MET kontra Magyar Államkincstár* (normatív támogatás) ügy, 2014. február 6. napján hozott 9.K.28.256/2013/6. sz. ítélete.
26. Alaptörvény VII. cikk (2) Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.). Elfogadás: 2013. március 11.
27. Alaptörvény, VII. cikk (4), Magyarország Alaptörvényének ötödik módosítása (2013. szeptember 26.). Elfogadás: 2013. szeptember 16.
28. Ehtv., 14. § cb).
29. Ehtv., 33. § (1).
30. 111. pont.
31. Különvélemény, 14. pont.
32. 111. pont.
33. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, 40825/98 számú kérelem, 2008. július 30-i ítélet, 98. pont.
34. 49. pont.
35. 49. és 53. pontok.
36. 50. pont, lásd még az 53. pontot.
37. Ehtv., 14/D § (2).
38. 51., 54. és 103. pontok.
39. 81–84. és 95–97. pontok.
40. Lásd Nyíregyházi Törvényszék 11.Pk.60.077/1990./118. számú végzés, Debreceni Ítéltábla Pkf. II.20.774/2012/2. számú végzés. A Debreceni Ítéltábla érvelését végül a Kúria elutasította (lásd a Kúria Pf.IV.24.517/2013/ 7. számú végzése).
41. 55. és 59. pontok.
42. Dr. Lukács Tamás, a Magyar Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága elnökeként írt, Budapesten, 2011. augusztus 19-én kelt válaszelevele egyes megszűnésre ítélt, kis keresztény felekezetek képviselőinek. Elérhető: <http://nepszava.com/2011/09/uncategorized/megszunesre-itealt-egyhazak-levelvaltasa-az-emberi-jogi-bizottsaggal.html>.
43. Európai Bizottság Joggal a Demokráciáért (Velencei Bizottság): *Vélemény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvényről*, 23–50. §, 87–104. §.
44. *Moscow Branch of the Salvation Army kontra Oroszország* ügy, 72881/01 számú kérelem, 2006. október 5-i ítélet, ECHR 2006-XI, 74. § és 75. §.
45. 77. pont, *Hasan és Chaush kontra Bulgária* [GC], 30985/96 számú kérelem, 1999. október 30-i ítélet, ECHR 2000-XI, 62. §.
46. 55. pont.
48. 55. pont, lásd még *Metropolitan Church of Bessarabia és társai kontra Moldova*-ügy, 45701/99 számú kérelem, ECHR 2001-XII, 114. §, *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas és Társai kontra Ausztria*-ügy, 61. §.
49. *Moscow Branch of the Salvation Army kontra Oroszország* ügy, 63–70. pontok.
50. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, 92–99. pontok.
51. *Asatrúarfélagiö kontra Izland* (dec.), 22897/08 számú kérelem, 2012. szeptember 18-i ítélet, 34. pont.
52. 100. pont.
53. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, 92. pont.

54. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, 92. pont, *Magyar Keresztény Mennonita egyház és mások kontra Magyarország-ügy*, 107. pont.
55. 70. pont.
56. 102. pont.
57. 102. pont.
58. 103. pont.
59. 114. pont.
60. 112. pont.
61. 114. pont.
62. 111. pont.
63. 60. pont, Különvélemény, 14. pont.
64. 106. pont.
65. 109. pont. Lásd még 6/2013 (III. 1.) AB határozat, 155. pont.
66. 107. pont.
67. 104. pont.
68. 105. pont.
69. 61. pont.
70. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Q cikk (2).
71. Alec Stone SWEET – Helen KELLER: The Reception of the ECHR in National Legal Orders, *Faculty Scholarship Series*, 2008/89, 28.